

5. Ніцше Ф. Казус Вагнер / Фрідріх Ніцше // Макаренко Г. Музика і філософія: Шопенгауер, Вагнер, Ніцше. – Київ : Факт, 2004. – С. 129–149.
6. Veget H. R. Seelenzauber. Thomas Mann und die Musik / Hans Rudolf Veget. – Frankfurt am Main : S. Fischer, 2006. – 511 S.
7. Käuser A. Schreiben über Musik: Studien zum anthropologischen und musiktheoretischen Diskurs sowie zur literarischen Gattungstheorie / Andreas Käuser. – München : Fink, 1999. – 288 S. – (Figuren ; Bd. 6).
8. Käuser A. Musikalische Prosa. Zur Funktion der Musik im modernen Roman / Andreas Käuser // Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre. – 44. Jahrgang. – N 2, 1994. – S. 279-295.
9. Манн Т. Доктор Фаустус : [роман] / Томас Манн; [пер. з нім. Євген Попович]; [передм. та приміт. Д. Наливайка]. – Київ : Дніпро, 1990. – 574 с. – (Вершини світ. письменства).
10. Adorno Theodor W. Versuch, das Endspiel zu verstehen / Theodor W. Adorno // Adorno Th. W. Noten zur Literatur. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974. – S. 281–321. – (Gesammelte Schriften. – Band 11 / Hrsg. von R. Tiedemann u.a.).
11. Wolf W. „The musicalization of fiction“. Versuche intermedialer Grenzüberschreitung zwischen Musik und Literatur im englischen Erzählen des 19. und 20. Jahrhunderts / Werner Wolf // Intermedialität. Theorie und Praxis eines interdisziplinären Forschungsgebiets / Hrsg. von Jörg Helbig. – London : Turnshare Ltd, 2009. – S. 133–164.

УДК 821.111

Школа І.В.
(Бердянськ, Україна)

“ПОВЕРНЕННЯ ДОН КІХОТА” Г.К. ЧЕСТЕРТОНА – РЕФЛЕКСІЇ НА ТЕМУ ДОНКІХОТСТВА

Стаття присвячена аналізу рецепції “Дон Кіхота” М. Сервантеса в романі “Повернення Дон Кіхота” Г.К. Честертона. Автор детально розглядає особливості модифікації сервантесівського матеріалу у творі англійського письменника.

Ключові слова: рецепція, модифікація, донкіхотство, хронотоп, образ.

Статья посвящена анализу рецепции “Дон Кихота” М. Сервантеса в романе “Возвращение Дон Кихота” Г.К. Честертонна. Автор детально рассматривает особенности модификации сервантесовского материала в произведении английского писателя.

Ключевые слова: рецепция, модификация, донкихотство, хронотоп, образ.

The article analyses the perception of the M. Cervantes novel “Don Quixote” by the Chesterton’s novel “The Return of Don Quixote”. The author considers the peculiarities of Cervantes’ material modification in the novel by English writer.

Key words: modification, reception, image, novel, khronotop, motive.

© Школа І.В., 2011

Естетична природа роману “Дон Кіхот” М. Сервантеса виявилася близькою для англійського письменника, літературознавця, журналіста, теолога та карикатуриста Г.К. Честертон. Саме в “Дон Кіхоті” він бачив ту внутрішню силу, яка б сприяла відродженню духовності людства.

Протягом усього життя письменник намагався осмислити у своїх творах сутність явища кіхотизму та його роль у суспільстві (“Наполеон із Ноттінгхіла” (1904), “Людина що була четвергом” (1908), “Перелітний кабак” (1914), “Дерев’яний меч” (1928), “Повернення Дон Кіхота” (1927). Натяки, алюзії, прямі порівняння з Дон Кіхотом розсипані по текстах Г.К. Честертон, проте, саме останній твір письменника, який автор написав перебуваючи практично у віці головного героя М. Сервантеса, на нашу думку, є найяскравішою творчою рецепцією роману “Дон Кіхот”.

У «Поверненні Дон Кіхота» Г.К. Честертон багато говорить про донкіхотство, його необхідність у світі. Твір англійського письменника відрізняється гострим відчуттям часу, хоча по суті – це повчальна історія уявних подій, що не потребують життєвої правдоподібності та легко вписуються в ту чи іншу ігрову умовну дійсність, яку розгортає перед читачем письменник. Він наполягає на істинності чарівної казки та правдивості лялькової вистави, а читач, приймаючи запропоновану гру, бере участь у дійстві з дидактичною основою. Дон Кіхот М. Сервантеса проповідує свої ідеали на дорогах Іспанії, Г.К. Честертон – на сторінках свого роману, а його герої (Дуглас Меррел та Майкл Херн) – подорожуючи дорогами Англії.

Не дивлячись на досить вагомий внесок у літературу, творчість Г.К. Честертон розглядалася досить однобічно, оскільки більшість дослідників (С. Аверінцев, Д. Бавін, Г. Кукса, С. Льовін, Д. Томпсон, Н. Трауберг, Б. Успенський) та письменників (Борхес, Б. Райнов) приділяла увагу біографії митця, його детективним творам та теологічним роботам. Отже, давно виникла потреба детального аналізу іншого пласту його творчості в якісно новому аспекті, а саме, в контексті роману “Дон Кіхот”, що й є метою нашої роботи. Зазначимо, що побіжно, в рамках дослідження впливу М. Сервантеса на британську літературу, зазначеною проблемою займалися зарубіжні літературознавці Д. Фернандез-Морера та Дж. Ардайла.

Підкреслимо, що Г.К. Честертон неодноразово посилається на М. Сервантеса, досить часто згадує Дон Кіхота і навіть намагається аналізувати роман іспанського автора у своєму “Поверненні Дон Кіхота”. Однак, повернення ідеального лицаря, відродження загубленої (ніколи не існуючої) традиції – не Г.К. Честертон придуманий сюжет, це ідея, що переслідує самого Дон Кіхота. Англійський митець лише творчо її переосмислює, переносячи дію на англійський ґрунт 20-х років ХХ ст., оскільки саме в цей час, за переконанням автора, суспільство, держава і релігія потребують захисту та відродження.

У трансформацію класичного сюжету Г.К. Честертон вносить суттєву особливість. Його твір – це рефлексії на тему “Дон Кіхота” М. Сервантеса, в яких відображаються надії письменника на відновлення гармонії людського існування, перемогу духовності, досягнення внутрішньої свободи. Реалізація останнього, на думку англійського письменника, можлива лише через служіння вічним християнським ідеалам. При цьому, християнству протипоказана перебільшена серйозність, саме тому його роман “Повернення Дон Кіхота”, як неодноразово відзначають Н. Трауберг і Д. Фернандез-Морера, наповнений численними парадоксами та пронизаний тонким гумором.

Парадокс для англійського письменника – літературний та психологічний прийом, потрібний для того, щоб змусити читача відкинути упередженість у сприйнятті навколишнього світу. Герої Г.К. Честертон поводять себе як божевільні щоб довести, що це світ з'їхав з глузду, а суспільство розвивається неправильно. Воно втрачає віру в Бога, загальнолюдські цінності та ідеали, а найважливішими для людей стали влада та гроші.

Єдиним порятунком англієць вважає повернення сервантесівського лицаря. Вже назва твору Г.К. Честертон генерує додаткові по відношенню до тексту смисли. Вона одразу відкриває перед читачем певний горизонт сподівань (за умови знання тексту першоджерела) та є тим первинним ідейно-смісловим сигналом, який підштовхує реципієнта до необхідного автору сприйняття інтерпретації сюжету, а також дає підказку про характер переосмислення сервантесівського твору. Очевидна у деяких випадках цитатність тексту “Повернення Дон Кіхота” не створює відчуття його вторинності. Навпаки, наявність таких вкраплень створює своєрідний духовний контекст, що дозволяє органічне переплетіння та взаємодію онтологічних та аксіологічних елементів. Цитати й алюзії у Г.К. Честертон ніби провокують мислення реципієнта та “перемікають” конкретні реальні ситуації в простір універсального, загальнолюдського.

У романі “Повернення Дон Кіхота” відбувається своєрідна гра з читачем, якого англійський митець повсякчас тримає у напрузі та змушує розгадувати приховані в тексті знаки та коди. Часові плани часто змінюються, залишаючи у реципієнта відчуття спантеличеності. Парадоксальність простежується й у конфронтації реальних та ідеальних, словесних і візуальних знаків. Як зауважує Д. Фернандез-Морера, “...безпорадність лицаря беззаперечна, але візуальна боротьба перетворюється на модель власної філософії англійського митця [4: 172]. У своєму романі Г.К. Честертон багато говорить про донкіхотство і його необхідність у світі, його герой традиційно існує на межі реальності й літератури, підсилюючи відчуття сервантесівського дискурсу у творі.

Кіхотичний герой “Повернення Дон Кіхота”, створений за зразком Дон Кіхота М. Сервантеса, також має ідею про якусь псевдоісторичну реальність, представлену в літературі як “золоте століття” і, як справжній лицар, розпочинає боротьбу заради загального добра. Його портретні характеристики викликають прямі асоціації з іспанським ідальго: “Високий, худий... (...) обличчя продовгугвате, нос прямий...” [3: 23], а вчинки та його божевільний стан, спричинений читанням книг, тільки підтверджують здогадки. Проте, не тільки герой, а й сам автор, який задумав повернути Дон Кіхота через триста років заради відродження втрачених суспільством духовних цінностей та боротьби з індустріалізацією в Англії 20-х років XX ст., на нашу думку, також провокує читача на прямі порівняння зі славетним лицарем. Слово стає зброєю Дон Кіхота-письменника, а натяки, алюзії, прямі порівняння з Дон Кіхотом розсіпані по тексту митця (“Можливо колись будуть розповідати як новий Дон Кіхот та новий Санчо подорожували дорогами Англії...” [3: 210]; “Сервантес вважав, що романтика гине...!” [3: 211]).

Д. Фернандез-Морера, аналізуючи зв'язок творчості Г.К. Честертон з М. Сервантесом, називає “Повернення Дон Кіхота” – політичною сатирою, пронизаною “ексцентричною та хвилюючою романтикою Дон Кіхота” та провадить думку, що у своєму романі англійський письменник проводить експеримент з реконструкції Середніх віків в Англії початку XX ст. [4: 169-170]. Натомість інший зарубіжний літературознавець Л. Хантер, вважає наративи Г.К. Честертон близькими до казки, “магічної і разом з тим реальною” [5: 90].

Однак, проведений нами багаторівневий аналіз “Повернення Дон Кіхота” свідчить, що у творі гармонійно поєднано риси кількох жанрів: лицарського роману, наукової фантастики, казки, п’єси (численні діалоги майже за відсутністю розвитку дії) та політичної сатири. Головною метою інтерпретації елементів пародійного роману М. Сервантеса, є прагнення англійця розкрити слабкі місця сучасної йому Англії. Ідеалізуючи минуле, письменник прагне показати недоліки сучасності крізь призму середньовічних ідеалів застосовуючи такий властивий “Дон Кіхоту” хронотоп запізненого народження.

Бібліотекар Майкл Херн, якого автор називає англійським Дон Кіхотом, виражає позитивну програму письменника, спрямовану на національне відродження Англії. Він мріє про “золоте століття” і стає справжнім лицарем, однак, на відміну від сервантесівського героя, не зможе досягти загального добра, Майкл Херн задовольняється невеликими подвигами. Слід також наголосити, що нерозривно з образом честертонівського Дон Кіхота пов’язаний, створений М. Сервантесом, мотив двійництва. Герої роману Г.К. Честертон, і сам автор неодноразово підкреслював цю думку, – ніби дві половинки ножиць, “якими Бог зкрив світ” [2: 124]. Читач легко відшукає на сторінках “Повернення Дон Кіхота” славнозвісну пару Дон Кіхот/Санчо в образах Майкла Херна та Дугласа Мэррела.

Фантазія у творі англійця тісно переплітається з реальністю, впливає на неї та змінює її, що знову відсилає нас до роману “Дон Кіхот”. Як слушно відзначає О. Ігнатенко, друга лінія роману М. Сервантеса ілюструє “парадигмальний для західної культури процес трансформуючого пливу тексту на реальність” [1: 25]. Цілком очевидно, що все, що дійсно трапилося з Дон Кіхотом (а він є частиною реальності) і з усіма іншими героями роману (не враховуючи вставні новели), було покликано до життя окремим фактом – наявністю особливого дискурсу лицарських романів. Саме вони стали причиною божевілья Дон Кіхота, його безумних геройств і тієї складної схеми вчинків інших людей, які або намагалися побороти безумство героя, або сприймали його лицарство за реальну дійсність. У Г.К. Честертоні також текст має вплив на реальність. По-перше – це роман М. Сервантеса “Дон Кіхот”, герой якого повернувся, щоб відновити втрачені цінності та справедливість, і вже потім – лицарські романи та твори про середньовіччя, начитавшись яких, Херн стає королем та відновлює в державі середньовічні порядки. Божевільні ідеї героя поступово охоплюють все більше людей, і якщо у М. Сервантеса Дон Кіхоту підігрували тільки оточуючі, то у Г.К. Честертоні “...бібліотекар, відмовившись змінити одяг, змінив країну. Цей незначний і безглуздий випадок став причиною революції чи, точніше, реакції, що змінила обличчя Англії та повернула хід історії” [3:145].

На тлі таких глобальних змін розгортається ключовий для “Дон Кіхота” М. Сервантеса мотив подорожі, який Г.К. Честертон піддає творчому переосмисленню. Читач бачить дві окремих подорожі. Подорож честертонівського Дон Кіхота переплітається з мандрівкою Дугласа Мерела у пошуках червоної фарби. Причому остання є аллюзією до казкових випробувань лицарів, які заради коханої повинні здобути чарівні предмети, що ще більше підкреслює наявність у “Поверненні Дон Кіхота” лицарського дискурсу, який, крім мотивів та образів, додатково зближує роман англійського письменника з твором М. Сервантеса.

Однак, на відміну від автора “Дон Кіхота”, Г.К. Честертон не розкриває літературних прийомів та не звертається до читача. Письменника більше цікавить проблема знаку та

значення, а особливо семіотика сприйняття цього знаку. Судячи з його твору, інформація, що сприймається, значно залежить від контексту ситуації. Усе, що лежить за межами цього контексту, перестає сприйматися. Так, Дуглас Меррел, одягнений підкреслено сучасно, здається недоречним серед лицарів і дам, які беруть участь у загальному карнавалі, придуманому лордом Іденом заради збереження влади, але саме він зберігає лицарський дух. Дивакуватий доктор Хендри, що проповідує ідею нової хвороби – сліпоти до фарб, нормальніший, ніж лікар, що приїхав забрати його до божевільні. Бейнтрі, який бореться за права робітників, розуміє їх гірше за аристократа Меррела. Усі ці парадокси ґрунтуються на протиставленні, є характерною особливістю стилю англійського письменника і зрозуміти їх можна тільки з контексту твору.

Роман Г.К. Честертон насичений різноманітними смислами та кодами, дешифруючи які, читач усвідомлює глибинний підтекст твору. Усе залежить від ерудованості читача, його здатності до їх розрізнення і дешифрування. Один побачить тільки те, що лежить на поверхні, інший – здатний осягнути найглибші смисли, закладені автором. Наприклад, героїня “Повернення Дон Кіхота” Розамунда Северн, спокутуючи неправильне поведіння свого батька, відмовляється й від маєтку, і від імені, що носила, не маючи на нього права, і, назвавшись Розамундою Сміт (чи не є це зречення від гарного, але незаконно привласненого ім’я натяком на М. Сервантеса), стає нянькою в монастирському притулку. Цікаво, що притулок цей прикрашений ліхтарем із зображенням святого Франциска – “...залізний, з кольоровим склом, на якому досить грубо зображено святого Франциска та палаючого червоного янгола за його спиною” [3: 189]. Цей образ був важливий для Г.К. Честертон, тому риси святого Франциска він надає кожному зі своїх героїв.

Слід нагадати, наскільки серйозним був вплив францисканства на М. Сервантеса. Образ самого мандрівного лицаря Дон Кіхота дуже сильно корелює з образом мандрівного ченця, що бродить босим дорогами Європи та проповідує всюди, де його готові вислухати. Він не має майна та принципово не бере в руки грошей. На думку святого, у дорозі не потрібно багато речей, вони заважають, притягують до землі – тому так важлива спонтанність, з якою лицар відправляється в дорогу. У М. Сервантеса Дон Кіхот виїжджає у свій перший похід у ретельно підібраних обладунках, але не потурбувавшись про гроші й чисті сорочки. Саме цю рису – зневагу до матеріального світу речей – Г. К. Честертон вихваляє й у святому Францискові, описуючи, як той кинувся відновлювати храм, і в Дон Кіхоті, і у своїх героях. Усвідомивши, серед кого перебуває, Майкл Херн ривком роздирає та скидає пурпурну мантію судді, йде від свого двору в зеленій куртці мисливця, а його вірний зброєносець, Меррел, який уособлює у романі “Повернення Дон Кіхота” Санчо, поспішає за ним на своєму безглуздому кабриолеті, так само спонтанно прийнявши рішення.

За законами віри, францисканець не носить зброї, він не повинен відходити від завіту християнської любові, він скромний і смиренний. Лицар же не розлучається з мечем, його спосіб досягнення миру – бій. Для Дон Кіхота єдиний спосіб примирити цю суперечність – відмовитися від свого вигаданого ідеалу, від імені, від лицарської гордості й стати Алонсо Добрим. У М. Сервантеса протягом усього шляху герой з однаковою готовністю проповідує й бореться. Персонажі Г.К. Честертон так само можуть діяти словом або, за потребою, шпагою.

Цікаво простежити шлях святого Франциска, який Г.К. Честертон розглядає крізь призму лицарських традицій, не забуваючи при цьому й традиції М. Сервантеса. Слід підкреслити, що безглуздість, навіть юродство дон Кихота, крім інших джерел, має джерелом ще й юродське поводження святого Франциска. Англійському письменнику, напевно, подобається ця ідея. На його думку, лицар може й повинен бути безглуздом [3]. Ось як відправляється, відмовившись від престолу, у подорож Майкл Херн: “Хвилини через двадцять із парку виїхав екіпаж, ніби створений для того, щоб показати зв’язок нісенітниць з романтикою. Дуглас Меррел побіг у якийсь сарай, з’явився звідти на верхівці прославленого кеба, схилився, як вимуштруваний слуга, і запросив пана увійти. Але великому і смішному було призначено піднятися ще вище: лицар у зеленому сів на коня й підняв догори спис. Нищівний сміх ще затихав, як грім, а в осяянні блискавки деякі побачили видіння, таке яскраве, немов із труни встав мрець. Усе було тут – і худе обличчя, і борідка, і впалі, майже божевільні очі. Обірвана людина верхи на шкапі потрясала списом, над яким ми сміємося вже триста років” [3: 175].

Така людська якість, як заповідана святим Франциском смиренність, здається досить рідкісною для лицаря. Проте, якщо звернутися до середньовічних лицарських романів, саме суворе дотримання християнських заповідей допомагало давнім героям у пошуках святого Граалю. Приклад такої смиренності у Г.К. Честертоні – Дуглас Мэррел – зброеносець Херна, який, так і не усвідомивши цього, зробив достойний лицаря вчинок – урятував людину від божевілля та допоміг прекрасній дівчині. Близькість святого Франциска до лицарської традиції – одна з улюблених тем англійського автора.

Отже, роман Г.К. Честертоні, у якому письменник багато говорить про донкіхотство і його необхідність у світі, можна розглядати як форму утопічних марень та нерадісних передчуттів, модифікацію вічних страхів та сподівань людства, його віри та її відсутності і реценція сервантесівського роману простежується на ідейно-тематичному, сюжетному та образному рівнях. За допомогою сервантесівських персонажів, англієць утілює надію та віру, моральні та релігійні цінності, дух карнавалу та фантазії, про втрату яких автор сповіщає устами своїх персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Игнатенко А. А. Маджнун и Дон Кихот — архетипические сумасшедшие, или чем отличается исламская культура от западной // Отечественные записки, № 5, 2003. – С.24-28.
2. Ardila J.A.G. The Cervantean Heritage: Reception and Influence of Cervantes in Britain / J.A.G. Ardila. – London: MHRA, 2009. – 273 с.
3. Chesterton G. K. The Return of Don Quixote: novel / Gilbert Keith Chesterton. – House of Stratus. – 2008. – 230 p.
4. Fernandez-Morera D., Hanke M. Cervantes in the English-Speaking world / D. Fernandez-Morera, M. Hanke. – Edition Reichenberger, 2005. – 220с.
5. Hunter L. G.K. Chesterton: explorations in allegory / L. Hunter. – New York: St. Martin’s Press, 1979. – 190 с.